



ראובן מתארח במלון בגרמניה בתקופת החנוכה, וזמן קצר לפני הדלקת נר ראשון הוא מתבקש להיכנס למשרד מנהל המלון. אמר לו המנהל: רציתי להזהיר אותך שאסור להדליק נרות בחדרים או במסדרונות מטעמי בטיחות, ומקפידים על כך מאד, ואם יראו אנשי האבטחה את הנרות – דמך בראשך... יוצא ראובן המום מחדר המנהל, ופוגש את אחד מעובדי המקום, ואמר לו הלה: הסיבה שהמנהל אסר עליך להדליק אינה מטעמי בטיחות, שהרי יש במלון מספיק גלאי אש לאיתור דליקות, אלא ששנאתו לכל סממן יהודי מעבירה אותו על דעתו, ואם תעיז להדליק נרות מסיבות של דת – הוא עלול להשתולל, ואז חייך בסכנה... ראובן התקשר לשאול, בהנחה שאין לו אפשרות לצאת למקום אחר, מה חיובו: האם להדליק נרות בכל זאת, או להימנע מהדלקה מחשש סכנה.

- א. דין הדלקה בשעת סכנה.....
- ב. שני נושאים במושג "סכנה".....
- ג. האם הסכנה היא ברמת "פיקוח נפש".....
- ד. הדליק בסיכון – האם קיים בזה מצווה?.....
- ה. איום מחמת הנאתו של הגוי.....
- ו. בזמן שמד – ייהרג ואל יעבור.....
- ז. למסור את נפשו על מצוות עשה.....
- ח. סיכום ומסקנות.....

הערה: הדברים נכתבו לצורך לימוד, ובשום אופן לא להלכה

ד פ י - ע י ו ן

ב

א. דין הדלקה בשעת סכנה

בגמרא (במסכת שבת דף כ"א:): תנו רבנן: נר חנוכה מצווה להניחה על פתח ביתו מבחוץ, אם היה דר בעלייה – מניחה בחלון הסמוכה לרשות הרבים, **ובשעת הסכנה – מניחה על שלחנו ודין.**

ומהי הסכנה – מבאר רש"י (ד"ה הסכנה) שהיה להם לפרסיים חוק ביום אידם שלא יבעירו נר אלא בבית עבודה זרה שלהם.

המקור שהביא רש"י הוא **בגמרא** (במסכת גיטין דף ט"ז:): לגבי רבה בר בר חנה שחלה, ובאו רב יהודה ורבה לבקרו, ועסקו בלימוד, ופתאום הגיע אחד הפרסיים וכיבה את הנר, מטעם זה שהיה יום אידם ואין היתר להדליק נר אלא רק בבית ע"ז שלהם (והמשך הגמרא הוא שבעקבות מאורע זה החלו החכמים להתפלל ולדון בעניין הגלות, אם עדיף גלות אצל בני עשו מאשר בני פרס, או גלות בבל עדיפה, ותלו את הנדון בתקופת המלכים השונים, יעויין שם).

ויש **סוגיה נוספת** (בהמשך מסכת שבת, דף מ"ה.) ששאלו את רב אם מותר בשבת **לטלטל שרגא דחנוכתא** (וברש"י: נר חנוכה לאחר שכבה), מחשש שיבואו הפרסיים ויראוהו בחצר (שהרי מדליקים נר חנוכה בטפח הסמוך לרשות הרבים, כפי שלמדנו לעיל), ורב ענה להם **שבשעת הדחק מותר לטלטל נר זה.**

ומהי הסכנה – רש"י (שם, ד"ה מקמי חברי) **והתוספות** (שם, ד"ה מקמי חברי בשבתא) מביאים שתי אפשרויות:

- **גזירה על המצוות:** היתה גזירה של הגויים שלא להדליק נר חנוכה (וכך למדו גם פסקי הרי"ד, אור זרוע (שכ"ג), הראבי"ה, ר' פרחיה, המאירי (שהתבטא בלשון "שמד") ופסקי ריא"ז, הר"ן ביאר א"כ מדוע מניחו על שולחנו, כדי שמאן דחזי סבר האי לאו נר דמצווה היא אלא נרו היא). וכך כתב בשו"ת הב"ח **הישנות** (סימן ע"ב), ששעת הסכנה היינו משום **שמד**.
- **איסור אור לצורך הנאתם:** ביום חגם אינם מניחים להדליק אור אלא בבית עבודה זרה (ורבנו נסים גאון (שבת מה.) כותב כי בימי הפרסיים היו חברים מחזרים בכל בתי ישראל ומכבים את הנרות, ולוקחים מכל בית נר, והיה צער גדול לישראל מזה המעשה, מפני שהיו מוליכים את נרותיהם לע"ז, וכן הביא **מהשאלות** (פרשת וארא סימן מ"ב) שבמלכות פרסיים היו החברים שבהן מחזרים על כל בתי ישראל ומכבים את הנרות וחותרים את הגחלים ומוליכים אותן לבית האור שלהן שהוא ע"ז, ולא היו עוזבים לא אש ולא גחלים שילינו בלילה, חוץ מע"ז שלהם).

ד פ י - ע י ו ן

ומלשון השולחן ערוך (סימן תרע"א-ה) נראה, לכאורה, שנקט כהבנת הצד שיש בזה **גזירת שמד**, שכתב: בשעת הסכנה, **שאינו רשאי לקיים את המצוות** – מניחו על שולחנו ודיו.

ב. שני נושאים במושג "סכנה"

ואם נדייק את שני הצדדים המובאים ע"י הראשונים – נבחין בשני נושאים הקשורים למושג "סכנה" (שלגביהם נאמר הדין בנר חנוכה ש"מניחו על שולחנו ודיו"):

- **סכנה מחמת רצון נגדי** של הגוי, ואם לא ימלאו את רצונו – הרי הוא מסתכן בנפשו. כוונתו של הגוי היא רק **שייעשה רצונו**, שתמולא תאוותו וכיוצ"ב. הדוגמה בסוגייתנו היא שהגוי רוצה לפאר את שם המשתאות שהוא עושה, ולכן מכבה (ברמה של סכנת נפשות) את כל הנרות שבסביבה, שיש בהם לדעתו משום הקטנת כבוד המעמד שבו הוא נמצא.
- **סכנה מחמת העברה על דת** (או במילים אחרות, שבהם התבטאו הראשונים: **שמד**), שמטרת הגוי בציווי זה אינה למען עצמו, אלא הוא נלחם כרגע שהיהודי לא ישמור את מצוות תורתו. הדוגמה לזה בסוגייתנו היא שהגוי גוזר שלא ידליקו נרות חנוכה, לא בגלל שיש לו צורך עצמי באיסור זה, אלא **כל מטרתו היא להעביר את היהודי על דתו**.

ונביא דוגמה נוספת, לחדד את ההבדל בין שתי האפשרויות, במקרה הכללי הבא: **גוי ציווה ליהודי להכין לו קפה בשבת, ואם לא יעשה לו – הרי זו הרי הוא מסתכן בנפשו. האם היהודי צריך לעבור על איסור בישול בשבת ולהכין לו קפה?**

ולמדנו מסוגייתנו שיש שתי אפשרויות להבין את רצונו זה של הגוי, ויש לחקור מה כוונתו בדרישה זו:

- **רצונו ליהנות**, והנאה זו תסופק לו ע"י מילוי תאוותו **לשתות כרגע קפה**, ואין לו כוונת מלחמתיות נגד העקרונות שלנו. או:
- לא בדיוק מעניין אותו הקפה או כל רצון אחר, ועיקר רצונו הוא **להעביר את היהודי על דתו**.

ההלכה מתייחסת לכמה נושאים הקשורים למסירות נפש מול דרישות מסכנות חיים מצידו של הגוי (חלק מהנושאים הם, כדלקמן, צינעה מול פרהסיא, הנאה מול העברה על דת, מצוות עשה מול מצוות לא תעשה, ג' עברות חמורות מול שאר העבירות ועוד) שלכל אחד מהם שני הצדדים,

ד פ י - ע י ו ן

T

ובתוכם גם הצדדים דלעיל, וקובעת את הדין לכל אחד מהם, וזה לשון השולחן ערוך (בחלק יורה דעה סימן קנ"ז-א):

- **צינעה או פרהסיה: כל העבירות שבתורה** – חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים – אם אומרים לו לאדם שיעבור עליהם או ייהרג, אם הוא בצינעה – יעבור ואל ייהרג...
- **וברמ"א:** ואם יוכל להציל עצמו בכל אשר לו – צריך ליתן הכל ולא יעבור על "לא תעשה" (זו שיטת הר"ן במסכת סוכה פרק לולב הגזול, הרשב"א, הראב"ד והריב"ש סימן שפ"ז)...
- **ואם הוא בפרהסיה,** דהיינו בפני עשרה מישראל, חייב להיהרג ולא יעבור אם העובד כוכבים מכוון להעבירו על דת, (אפילו על ערקתא דמסאנא) (בשם הבית יוסף).
- **הנאה או העברה על דת:** אבל אם אינו מכוון אלא להנאתו – יעבור ולא ייהרג.
- **ואם הוא שעת הגזירה** (על ישראל לבדם) (בית יוסף בשם הנימוקי יוסף) – אפילו אערקתא דמסאנא (פירוש רצועת המנעל) ייהרג ואל יעבור.
- **לעבור על מצוות עשה:** וברמ"א: ודווקא אם רוצים להעבירו במצוות "לא תעשה", אבל אם גזרו גזירה שלא לקיים מצות עשה – אין צריך לקיימו שיהרג (כלומר אינו צריך להיהרג על זה, והמקור הוא בר"ן במסכת שבת פרק במה טומנין, ובנימוקי יוסף במסכת סנהדרין פרק סורר ומורה). מיהו אם השעה צריכה לכך, ורוצה להיהרג ולקיימו – הרשות בידו (מהרי"ק שורש פ"ח בשם הר"ן).
- **ג' עבירות חמורות:** ובעבודת כוכבים, גילוי עריות ושפיכות דמים – אפילו בצינעה, ושלא בשעת הגזירה, ואפילו אין העובד כוכבים מכוון אלא להנאתו – הדין הוא שיהרג ועל יעבור.

ובחלק השייך לענייננו – למדנו שיש חשיבות עליונה להבין מה מטרת הגוי במעשה זה של שעבוד היהודי לרצונו, שכן תהיה בזה נפק"מ להלכה:

- **אם כוונת הגוי להנאת עצמו** – הדין הוא שיעבור ולא ייהרג.
- **אם כוונת הגוי להעברה על דת** – הדין הוא שיהרג ואל יעבור, אפילו במצווה קלה אין נכנעים לרצון הגוי, ואפילו במחיר מסירות נפש שלא לעבור עבירה זו (ולקמן דון אם במצוות עשה גם הדין כן).

ובמקרה שבענייננו באים שני החלקים לידי ביטוי, כדלקמן:

- **דברי המנהל** שלא להדליק נר חנוכה, כדי שלא יהיה נזק למלון – טענה זו שייכת לאיום מחמת הנאתו, ולכן, לכאורה, יש להימנע מהדלקת נרות במלון, כדי לא לעורר סכנת נפשות מצדו של המנהל.

ה

ד פ י - ע י ו ן

- **דברי העובד** שבאר את כוונת המנהל, שלא יודלק נר חנוכה במלון זה – טענה זו שייכת לדיני **שמד**, שמטרת הגוי היא להעבירו על **דת**, ולכן, לכאורה, יש להדליק **נרות בכל מקרה**, הגם שיש בזה סיכון של פיקוח נפש (ובהמשך השיעור נרחיב בעניין זה).

ובהמשך השיעור נדון על כל אחד משני החלקים, נלמד מה דעת הראשונים במקרה זה, והיאך יותאמו הדברים למקרה שבענייננו.

ג. האם הסכנה היא ברמת "פיקוח נפש"

ולפני שנמשיך לדון בסוגי הסכנה (אם מחמת תאוות הגוי או מחמת שנאתו לדת ישראל) – יש לברר היטב את המציאות, אם סכנה זו נכללת בגדרי **פיקוח נפש**, שבזה שייך הדיון אם ייהרג ואל יעבור או יעבור ואל ייהרג.

אבל במקרה שבענייננו אין פיקוח נפש לפנינו, אלא רק **אימו של גוי**, וצריך לדעת מה גידרו של איום זה.

אמנם **ראובן פוחד פחד מוות** לאחר שראה את מבטו של המנהל, והבין עם מי יש לו עסק, ועוד הבין שהוא נמצא במקום די מבודד ואין כאן אנשים בסביבה שיבואו לעזרתו ומה יהיה עליו. ומוטל עלינו לדון היאך מתייחסים לפחד זה.

המשנה (במסכת שבת דף כ"ט:) עוסקת באדם המפחד, **שמכבה את הנר** מפני שהוא מתיירא מפני גויים, מפני ליסטים, מפני רוח רעה, או מפני החולה שיישן – והדין הוא שהוא **פטור**. **והגמרא** (שם) אינה מקבלת את הדין "פטור", שהכוונה "פטור אבל אסור" מדרבנן, שכן ממה נפשך:

- **אם מדובר בחולה שיש בו סכנה** – היה הדין צריך להיות **מותר** ולא "פטור".
- **ואם מדובר בחולה שאין בו סכנה** – הדין הוא **שחייב חטאת** על חילול שבת דאורייתא.

מתרצת הגמרא: לעולם מדובר בחולה שיש בו סכנה, ואכן היה צריך להיות "מותר", וכו' (וברמב"ם כתב שמותר רק החולה אבל ליסטים וחיות ורוח רעה – פטור).

והפוסקים דנו במקרה שמצד "הפיקוח נפש" **אין כאן רוב** (ובפיקוח נפש אין הולכים אחר הרוב, וחוששים גם למיעוט), אלא שכאשר יש רק **צד רחוק של סכנה** – אין מתחשבים כלל בחשש של פיקוח נפש, ולהלן כמה מקורות:

ד פ י - ע י ו ן

7

- **הגרעק"א** (חלק א-ו) כתב שכל שהוא צד רחוק של הסתעפות סכנה – לא הוי בכלל פיקוח נפש (ומבואר שם שאפילו איסורים דרבנן אין מתירים).
 - **המגן אברהם** (סימן שט"ז-נג) כתב שאסור להרוג שממית בשבת, **דאחד מאלף שהיא מסוכנת**.
 - **החזון איש** (בתשובות וכתבים סימן מ"ח) כתב ש"אף שאין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב – מכל מקום בדברים הרחוקים הרבה מפיקוח נפש אין דנים כפיקוח נפש".
- השאלה היא** היאך אפשר לשער כמה זה צד רחוק וכמה זה צד קרוב, שהרי כשם שפרצופיהם אינם שווים, כך גם דיעותיהם ופחדיהם שונים זה מזה, וישנם אמיצים יותר ואמיצים פחות, **וכל אחד ידון את הסכנה שלפניו באופן אחר**. ולכן נכתבו גם הפסקים הבאים:
- **האיגרות משה** (אורח חיים חלק א-קכז) כתב שיש דברים הנחשבים **סכנה לכולם**, והמחמיר בזה מתחייב בנפשו, אבל פעמים שהדבר הוא רק **קצת סכנה, והדבר תלוי בטבע בני אדם אם הוא אמיץ או מוג לב**.
 - **החזון איש** (בתשובות וכתבים דלעיל, סימן מ"ח) שפעמים תלוי הדבר בביטחון האדם בהשם, ומי **שמתחזק במידת הביטחון – לא נחשב לו כסכנה**, ולאדם בעלמא – נחשב כסכנה.
 - **ובמסילת ישרים** (פרק ט) עוסק בעניין העצלות, שגורמת לו **להתיירא מסכנה**, ולשער מידת הסכנה צריך חכמה ודעת.
 - ובספר **משנת פיקוח נפש** (סימן כ"ז-ד) הוסיף שזו קללת "ורדף אותם קול עלה נידף" ו"וכשלו איש באחיו כמפני חרב ורודף אין" שבפרשת התוכחה (ויקרא כ"ו, ל"ו-ל"ז), שמפני בהלתו שולט אצלו הרגש ולא השכל, ומכריע על סמך רגש זה – לכן בוודאי שעשה מעשה איסור, אבל אינו חייב חטאת על מעשה זה, וזה פירוש המילה "אסור" (ויעויין שם שהביא דוגמה מהגמרא במסכת עבודה זרה (דף כ"ח): בענין הכחלת עין בשבת, שההיתר שלה תלוי בגודל החשש מסכנה).
- ולכן **מובן מאד** מדוע כתבו "פטור" ולא כתבו "מותר", שכן אם היו שואלים ב"ד – היו הבי"ד אוסרים, שבאמת אין כאן סכנה גדולה, אולם מאחד והאדם לא שאל, ויש לו פחדים, והכריע על סמך זה שיש כאן פיקוח נפש – הרי הוא **פטור מחטאת** (ולכן לא כתבו "מותר", שכן מעיקר הדין אינו מותר, ורק פטרו בגלל מחשבתו הפרטית של האדם ברמה זו של פחדיו).

ד פ י - ע י ו ן

וההכרעה כמה נחשב "מיעוט" שחוששים לו, וכמה נחשב "מיעוט דמיעוט" שכבר אין חוששים לו (כבמסכת יבמות דף קי"ט: ובמסכת עבודה זרה דף ל"ד:) – לזה צריך **מידה רגישה של חכמים** (ובכלל זה ההכרעה בשאלות הלכתיות רבות, כגון נסיעת הבעל עם אשתו ללדת, שיש בזה משום יתוב דעתא, הגם שאין בזה הרבה פיקוח נפש, וחילול שבת לצורך מציצה, הגם שאין הרבה סכנה, ודנו בזה בהרחבה ב**נודע ביהודה** (מהדורה תניינא יורה דעה סימן ר"י) ו**בחזון איש** (באוהלות סימן כ"ב-לב בסופו)). ויש אריכות גדולה בעניינים אלו וקצר המצע מהשתרע.

וגם בשאלה של "איום להרוג" אם נחשב כ"פיקוח נפש" – צריך להכריע **בכל מקרה לגופו**, ואי אפשר להציב בזה מסמרות (ובגדולי פוסקים זמנינו דנו באריכות בעניין סוגי איומים, כגון אדם שמאיים להתאבד, אם יש בזה פיקוח נפש, וקצר המצע מהשתרע).

ולענייננו למדנו שאם אין לראובן יכולת לברר מהי הרמה האמיתי של פיקוח נפש שיש בזה – **מותר לו לחשוש לפיקוח נפש** (ולהתייחס לכך כפי שלומדים בשיעור זה).

ד. הדליק בסיכון – האם קיים בזה מצווה?

לעיל ניסינו לברר מהי הגדרת "פיקוח נפש" לגבי חיוב או פטור במצווה.

ועתה לצד שני – ושאלה זו מובאת בספרים רבים ובאופנים שונים – יש לדון אם **ראוי לקיים מצווה כאשר יש סיכון לקיימה**, וכגון במקרה שבענייננו, אם ראובן החליט "לצפצף" על הוראת מנהל המלון ולהדליק נרות חנוכה על אפו על חמתו, וכמובן שהסתכן בכך (ונניח שהסכנה היא אפילו בנפשו) – **האם יצא ידי חובת הדלקה?**

ובהתבוננות לעומק הנושא – נראה שיש בזה שתי שאלות:

- אם פטור מהמצווה מחמת הסכנה – ייתכן שבמעשה שעושה **לא קיים בזה שום מצווה**. או:
- אמנם עשה מצווה, אלא שהיא נחשבת כ"**מצווה הבאה בעבירה**" שבסופו של דבר אינה מצווה, כיוון שלסכן את עצמו הוא עבירה ולא נחשב למצווה.

וכדוגמא נביא את השאלה הבאה מספר **תשובות והנהגות** (לגר"מ שטרנבוך שליט"א, חלק ב-רמא):

אדם אכל מצה או מרור למרות שהרופא אסר עליו, מחמת סכנה. האם קיים בזה מצווה?

ד פ י - ע י ו ן

והשיב התשובות והנהגות שנראה לחלק, כדלקמן:

- אם הרופאים קובעים **שבוודאי** (או ע"פ רוב) **יזיק ויסתכן** – אסור לו לאכול את המצה, ואינה מצווה כלל. אבל:
- אם ע"פ רוב לא יזיק, אלא שהרופא מחמיר כיוון שיש איזה חשש – היה מקום לאסור מהכלל "חמירא סכנתא מאיסורא", ואין חיוב מצוות במקום חשש, מכל מקום בזה **אם רוצה להחמיר** על עצמו וסומך על הכלל "שומר מצווה לא ידע דבר רע" – הרי המצווה נחשבת לו ומקיימה, הגם שפטור, אבל חיובו אינו מופקע לגמרי.

וראיה לדבריו הביא מהעונג יו"ט (סימן מ"א) שחוקר נושא זה, ומביא ראיה מרש"י (במסכת יבמות דף ט"ו) שאם מל בשבת תינוק שמתו אחיו מחמת מילה – הרי זה מחלל שבת, כיוון שאין מצווה כלל במקום סכנה.

והוסיף העונג יו"ט שהוא הדין בכל מצוות עשה, שאין קיום מצווה כשיש סכנה.

אמנם – יש לחלק ממצה, כדלקמן:

- **במתו אחיו מחמת מילה** – הוא מוחזק לסכנה ולכן אין מצווה ואסור, שהחזקה היא כמו שיש רוב שימות, ובאופן זה אין מצווה. אבל:
- **אם הרוב הוא שיחיה** – ייתכן שאין לחשוש אם עביד, שלא ייחשב לו כאילו שאין כאן מצווה.

אמנם לכתחילה אין לסמוך על הכלל ש"שומר מצווה לא ידע דבר רע" במקום חשש פיקוח נפש, כיוון שכלל זה נאמר על מצווה וודאית, אבל לא כאשר מכניס עצמו למצב של פטור.

במילים אחרות – בדרך כלל אפשר לסמוך על זכות המצווה כיוון שהצטווה עליה, לכן יש לו שמירה ע"י המצווה, אבל כשהוא פטור לעשותה – על מה יש לו לסמוך.

ועוד: כידוע ברגע שאדם מכניס עצמו לסכנה – פותחים את פנקסו לבדוק אם ראוי להינצל, ואפילו במקרה שמתכוון למצווה – העולם מונהג עפ"י דרך הטבע, ולא יועיל אם אינו ראוי לכך.

ד פ י - ע י ו ן

ועפ"י? ניתן לבאר מדוע דווקא **אנשים גדולי ישראל**, צדיקים ואנשי מעשה, לא חששו וקיימו מצוות במקום חשש סכנה, והסיבה היא שהיו בידם זכויות המספיקות להינצל, ולכן ניצלו זכויות אלו לקיים את המצווה.

אבל אנשים רגילים, שיש להם מה לחשוש שיפתחו את פנקסיהם – נראה שאין להם היתר לעשות את המצווה בצורה של סכנה.

ובפתחי תשובה (סימן קנ"ז-ג) הביא מהתפארת ישראל (על המשנית במסכת ברכות א-ג) שמכל מקום **מותר להכניס את עצמו לספק סכנה במקום שלא שכיח היזקא**, והמצווה שעוסק בה – היא מגינה עליו להצילו.

וראיה מר' עקיבא (במסכת עירובין דף כ"א) **שהכניס עצמו לספק סכנה בעניין נטילת ידיים** על חשבון מחסור במים לשתייה, והסיבה לכך היא שהיה סומך על הבנת המציאות, והבין שלא יניחו שומר האסורים למות בצמא.

ונדייק מדבריו שכאשר המציאות תוגדר כ"שכיח היזקא" – אסור לו "להחמיר" על עצמו ולקיים את המצווה בסכנה.

וכן כתב **המהר"ם שיק** (אורח חיים סימן ר"ס) שהרוצה לאכול מצה ומרור בליל הפסח בניגוד לדעת הרופא, שאומר שיש בזה משום סכנה – **אינו רשאי לאכול וכל שכן שאסור לברך**, דלא הוי אפילו לא מצווה הבאה בעבירה, שכן **אין כאן כלל מצווה וחיוב**, ואין כאן אלא **עבירה**.

אלא שלענ"ד **אין הנדון דומה לראיה**, שכן כל דברי הפוסקים דלעיל הוא לגבי מצווה **שהיא עצמה גם מסוכנת**, וכגון הדוגמה דלעיל, של אכילת מצה בסיכון רפואי.

וגם בענייננו – אילו נר חנוכה עצמו היה מסכן אנשים בשריפה (כגון להדליק במקום שיש בו רוח חזקה ומסביב יש חומר דליק גלוי) – היה שייך כל הנדון דלעיל.

אבל כאשר האיום הוא חיצוני, דהיינו שהסכנה אינה מצד החפצא דמצווה, אלא בגלל מישהו מבחוץ שמאיים – נלענ"ד שבזה אי אפשר לומר **שהמצווה לא מתקיימת**, אלא יש לבדוק את הסיכונים ולהכריע עפ"י הסיכון (כפי שלמדנו לעיל).

ד פ י - ע י ו ן

ולכן בענייננו – לפי דברי הפוסקים הנ"ל – יש לבדוק עד כמה איומיו של המנהל הן מסוכנות בפועל, דהיינו:

- האם בדרך כלל הוא מבצע את מה שמאיים, וכפי שלומד רש"י בגמרא (במסכת עבודה זרה דף כ"ו:) ש"עכו"ם – וודאי קטיל ליה". או:
- הוא מרבה לאיים אבל אינו מקיימם, כמו הכלל הנקוט בגמרא (במסכת שבועות דף מ"ו.) "עביד איניש דגזים ולא עביד" (שאדם רגיל להגזים ולא לעשות לפי איומיו), או לפי המשל הידוע (במסכת בבא מציעא דף פ"ה:) "איסתרוא בלגינא – קיש קיש קריא" (שכלי ריק מכסף – משמיע קול גדול, ואילו היו בו הרבה מעות – לא היה משמיע קול כל כך גדול, וכן גם כאן איומיו הרבים של מנהל המלון מעידים שיכולתו לבצע קטנה).

ולפי מידע זה לקבל החלטה אם יש מציאות של סכנת פיקוח נפש או לאו.

[ויש להעיר שלא לפי כל הפוסקים סוגייתנו שייכת לפיקוח נפש, שכן דברי הגמרא "ובשעת הסכנה" ניתנים לביאור לאו דווקא כפיקוח נפש, אלא גם כצער והפסד ממון, וכן כתב בחידושי הריטב"א החדשים בסוגייתנו "סכנת צער או איבה", וכן במסכת שבת דף מ"ה. על דברי הגמרא "כדאי הוא ר' שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק", ופירש"י "סכנה", כתב שם בריטב"א החדשים דהיינו סכנת ממון וצער הגוף].

ה. איום מחמת הנאתו של הגוי

ועתה נחזור לשני סוגי הסכנה לדעיל (סכנה מחמת מילוי רצונו של הגוי או סכנה מחמת רדיפת הדת של הגוי), ונדון תחילה על הסכנה הנוצרת מחמת רצונו וציוויו של הגוי, ללא רדיפת דת, סכנה שעליה למדנו בהלכה ש"יעבור ואל ייהרג".

התוספות (במסכת שבת דף מ"ה. ד"ה מקמי חברי) דנים בציוויו הגוי שלא להתיר נר דולק, אלא בבית הע"ז שלהם, כדלקמן:

- **קושיה:** אם הגויים אינם מתירים נרות דולקים – אי"כ מדוע גזרו רק על הדלקת נרות חנוכה ולא גזרו גם על הדלקת נרות שבת? (ביאור הקושיה: בשלמא אם טעם איסור ההדלקה הוא משום שמד – אפשר להבין שנרות חנוכה הם פירסומא ניסא, ולזה ההתנגדות העיקרית, ולא לנרות של שבת, שאין בהם ייחודיות וסמליות יתירה, אבל אם הטעם הוא התנגדות לאור – אין הבדל בין אור של נר חנוכה לאור של נר שבת, ומדוע גזרו על זה ולא על זה?).

ד פ י - ע י ו ן

- **תירוץ:** משום שנרות שבת היו נדרשים להם לצורך אכילה, ולזה היו מניחים להם (ביאור התירוץ: גירתם של הפרסיים לא היתה כנגד כל אור, אלא כנגד נר שמאיר לסביבה, אבל אם יש לנר תכלית פרטית לשימוש מקומי, כגון להאיר סעודה – לא נלחמו כנגד צורך בסיסי זה).
- **ומוסיפים התוספות** שדין זה נכון גם לגבי נר חנוכה, שבשעת הסכנה אפשר להניח גם את נר חנוכה על השולחן (כפי שלמדנו בדף כ"א. לעיל), וכל הנדון כאן על נר הפרסיים היה במקום שהיהודי הניח את הנר במקום אחר, ולא על שולחנו.
- **שאלה דומה** מובאת בתוספות (בסוגיית חנוכה בדף כ"א: ד"ה ובשעת הסכנה, וכן הקשה המאירי שם): מה תועלת בפיתרון להניח את הנר על השולחן, **הרי גם שם ייכנסו וייקחו** (כבגמרא במסכת גיטין שהובאה לעיל), **ותירצו שאין רגילות כל כך לחפש בבתים**.

ולענייננו למדנו שיש כמה שלבים וכמה אפשרויות כאשר נכנסים לסכנה (באופן שאינו נגד היהדות), לפי הסדר הבא:

- **שלב ראשון ומקדים** – לברר אם בכלל מדובר בפיקוח נפש או באיום שאינו עד כדי כך (כפי שהקדמנו לעיל).
- **שלא לעורר את הגוי:** לאחר שאכן מדובר בשאלה של פיקוח נפש – אם אפשר לקיים את המצווה באופן אחר, שלא מעורר אותנו – **כך יש לעשות**.
- **כאשר אין אפשרות אחרת:** אם לא שייך לקיים את המצווה ללא שנכנסים לסכנה – **תידחה המצווה ויעבור ואל ייהרג**.
- **מצווה דרבנן: וקל וחומר** שאפשר לדחות את המצווה כאשר מדובר על מצווה דרבנן, כבמקרה שבענייננו, שעוסקים בנר חנוכה דרבנן.

1. בזמן שמד – ייהרג ואל יעבור

ועתה נעבור למהלך השני, שבו הגדרת הסכנה לא היתה בגלל רצונם של פרסיים לאור בבית ע"ז שלהם, אלא **גזירה נגד הדת היהודית**, שאינם מרשים להם לקיים את מצוות הדלקת נר החנוכה, והרי יש בזה משום **גזירת שמד** (וכפי שלמדנו לעיל, שההלכה במקרה זה היא שחייב למסור נפש, ולהיהרג ולא לעבור אפילו על מצווה קלה, דוגמת ערקתא דמסאנא, שרוכי הנעל, הנקשרים לפי סדר מסויים).

הב"ח (בסימן תרע"א-ח) **למד** שדין "בשעת הסכנה מניחו על שולחנו ודיו" מתייחס לסכנת **שמד**, כדלקמן:

ד פ י - ע י ו ן

- **שיטת רש"י** (במסכת שבת דף כ"א): שמדובר **בסכנה כללית מחמת יום אידם של הפרסיים**, שלא הניחו להדליק נר ביום זה, ואין זו סכנת שמד כיוון שהגזירה היא כנגד כל האומות שתחת שלטונם.
 - ומקשה הב"ח על רש"י, שלשיטתו מדוע הצריכו חז"ל להניחו על שולחנו, **ונכנסו לספק סכנה**, הרי גם מהשולחן היו נוטלים ומקפידים (כבגמרא במסכת גיטין דלעיל) **ולכן הביאור הוא שהיתה גזירת שמד**, שאילו הנושא הוא סכנה סתם – מה יש לקיים את המצווה, מדוע שלא יבטלוה מחמת הסכנה, ורק כאשר מדובר על שמד – **הצריכו חכמים שיניח על שולחנו**, לפי שבשעת השמד למדנו (בגמרא) (במסכת סנהדרין דף עד): **ובהלכה** (שולחן ערוך חלק יורה דעה סימן קנ"ז-א)) שאפילו על ערקתא דמסאנא **ייהרג ואל יעבור**.
 - ובאופן זה – של הנחת הנר על השולחן – אין בזה עקירה גמורה של המצווה, אלא **רק שינוי מקום**, ובזה מותר גם בשעת השמד, כמו שמוכח בסוגיית **היום שנקבע לנישואין** (במסכת כתובות דף ג:), שהתקנה המקורית היתה **להינשא ביום ד'** והוסבה בשעת השמד להיות **ביום ג'**, ומוכח שאפילו בשעת השמד משנים תקנות מיום זה ליום אחר, וההיתר הוא בגלל שאין עושים שינוי בגוף התקנה. והכי נמי לענין מצות הדלקה דנר חנוכה גם הר"ן (ט ע"ב ד"ה ואם היה) פירש כמו שכתב רבינו ולא כפירוש רש"י וכן עיקר
- ומסקנת הב"ח** היא שהסוגיה דנה **בהדלקת נר חנוכה בשעת השמד** (והוסיף שכך גם שיטת הר"ן (בדף ט: ד"ה ואם היה), ודלא כרש"י), ובזה נאמר שמניח על השולחן ודיו.
- ואכן אפשר לדייק כדבריו בלשון המחבר** (בשולחן ערוך סימן תרע"א) שכתב "בשעת הסכנה, שאינו רשאי לקיים את המצוות – מניחו על שולחנו ודיו", שהכוונה **לרדיפת הדת** ולא דווקא רצון פרטי של הפרסיים.
- ז. למסור את נפשו על מצוות עשה**
- ויש כמה תמיהות על מהלכו של הב"ח**, והעיקרית שבהם **שאינו מצווה למסור נפש על ביטול מצוות עשה**, כדלקמן:
- **הרעק"א** (סימן תרע"א-ג) **הקשה** מדברי הר"ן (במסכת שבת דף כ"ב:) שכתב שדווקא במצוות "לא תעשה" הדין הוא שיהרג ואל יעבור, אבל במצוות "עשה" – אין צריך לקיימה ולהיהרג עליה, אלא ינקוט ב"שב ואל תעשה".

ד פ י - ע י ו ן

- וכך נקט גם הרמ"א (שהואב לעיל בחלק יורה דעה סימן קנ"ז-א), והרי נר חנוכה מצות עשה הוא.
 - והגרעק"א נשאר בצריך עיון.
 - וכן הוא בפרי חדש (בחידושויו על הרמב"ם, הלכות יסודי התורה פרק ה) כתב שאף במצוות "לא תעשה דרבנן" הדין הוא שיהרג ואל יעבור.
 - וכן כתב גם בשו"ת שואל ומשיב (קמא חלק ג-קעט).
- ומסקנת הקושיה** היא שהואיל ונר חנוכה הוא מצוות עשה – לא מצאנו שצריך אפילו בשעת השמד להיהרג, אלא יעבור ואל ייהרג.
- תמיהה נוספת** על דברי הב"ח, לעני"ד, היא מדוע קישר את רש"י דווקא לשיטה שסכנה היא הדלקת נר ביום אידם, וכי נשמט ממנו שרש"י מביא (במסכת שבת דף מ"ה). גם את השיטה השניה (שמדובר על גזירת שמד)?
- וכדי לעשות סדר** בדברי הב"ח ובדברי החולקים – יש להקדים כמה עקרונות, השייכות לדין "ייהרג ואל יעבור":
- **יש הבדל** בשורש החילוק בין מצוות לא תעשה (שצריך למסור נפש ולא לעבור) ובין מצוות עשה (שאין צורך למסור הנפש).
 - **כפיה לעבור איסור** (כפיה על "לא תעשה") היא קשה לביצוע, שיש צורך לכפות את רצונו של הנכפה, שיעשה איסור מרצונו ומדעתו, וקשה לכפות את האדם לעשות מדעתו משהו אחר. ולכן קבעה התורה שעדיף למות ולא לעבור בידיים על מצוות התורה בשעת השמד. אבל:
 - **כפיה על ביטול מצוות עשה** – אין קל מזה, אם רוצה הגוי לעכב מישהו מלעשות מצווה – הוא יכול לעצור אותו מלעשות ע"י קשירתו, איסורו, וכל מניעה אחרת, וממילא לא יוכל לקיים את המצווה, והמצווה תבוטל ב"שב ואל תעשה". כיוון שזאת המציאות – לא ראתה התורה סיבה להכריח את היהודי לעשות מעשה בידיים.
 - **ואפשר לבאר אחרת**: התורה לא הצריכה להיהרג על דבר שלא עושים אותו בידיים, אלא רק נמנעים מלעשותו.
 - **ההבדל בין ההגדרות** יבוא לידי ביטוי בהדלקת נר חנוכה בפנים, שלפי ההגדרה הראשונה (שקל לכפותו לבטל את קיום המצווה) – אם הדליק בפנים לא עבר עבירה, ולפי ההגדרה השניה (שמותר לעבור בשב ואל תעשה) – כיוון שהדליק בפנים – גרע טפי, שהרי

ד פ י - ע י ו ן

עשה מעשה בידיים של ביטול מצוות נר חנוכה (שכל עיקרה הוא להיות מודלק בחוץ כדי לעשות פירסומא ניסא).

א"כ בזה יהיה ההבדל בין רש"י ובין הב"ח, שיש וויכוח אם מותר להדליק על שולחנו בשעת הסכנה, כאשר הסכנה היא שמד, כדלקמן:

- **רש"י למד שאסור להדליק על שולחנו, מאחר שאסור להיכנע לגזירות שמד, ואסור לשנות כלום, אלא חייבים להדליק בחוץ, ואפילו להיהרג על זה, וכל מעשה אחר של הדלקה (כגון הדלקה בפנים) נחשב כבר כמעשה בידיים, שגם הוא נאסר לעשייה בשעת השמד.**
- **ומה שהסוגיה התירה – הוא בגלל שאין כאן שמד אלא גזירה כללית, ובאופן זה אפשר להסתדר עם הפרסיים.**
- **ומה שהזכיר שמד בסוגיה השניה (בדף מ"ה.). הוא כי שם באמת עוסקים בשאלה של גזירה על המצווה, ובאמת שם מדובר שהדליקו בחוץ, והנדון היה להכניס את הנר לאחר שכבה מבחוץ פנימה.**
- **הב"ח למד שמותר להדליק בפנים, ואין שינוי המקום מפריע לקיום המצווה, העיקר שהמצווה תתקיים במקום כלשהו (והביא ראיה את שינוי זמן הנישואין במסכת כתובות, וגם שם היה זה מחמת גזירת שמד), ולכן אפשר להעמיד את סוגיית "ובשעת הסכנה – מעמידו על שולחנו" במציאות של סכנת שמד.**

ונשאר להבין **במה חולקים הצדדים**, אם מותר להניח על השולחן בשעת הסכנה או לא, ויש לחדד את השאלה, לענ"ד, כדלקמן:

- **הב"ח השווה את המעבר בנר חנוכה לשולחנו לשינוי בתקנת נישואין מיום רביעי ליום שלישי.**
- **ולכאורה – אין מקום להשוואה זו, שכן עיקר התקנה היתה לקיים את הנישואין בטהרה, ללא התערבות ההגמון, ומה לי יום זה או יום אחר, אם אפשר להשיג את המטרה. אבל נר חנוכה שמדליקים אותו על השולחן ולא עושים פירסומא ניסא – לא עשו ולא כלום, שכן כל מטרת ההדלקה היא לפרסם את הנס!**
- **ובדרך משל: אילו היתה גזירה שלא להתפלל בציבור, והיו מתקנים שכל אחד יתפלל ביחידות בביתו – לא עשו ולא כלום והגזירה ניצחה, שאכן התבטלה התפילה בציבור!**
- **וא"כ גם בנר חנוכה – אם לא מדליקים בחוץ – אין פרסומא ניסא והגזירה ניצחה ח"ו! ולכאורה קשה להבין את הב"ח.**

ד פ י - ע י ו ן

ואולי יש לבאר עפ"י מחלוקת המפרשים בהגדרת מצוות נר חנוכה (ובמנחת אשר (חלק א-נה)

הראה שהוא מחלוקת ראשונים בין הרשב"א לרמב"ם, יעויין שם), כדלקמן:

- **מצווה של פירסומא ניסא:** כל מטרת הדלקת נר חנוכה הוא משום פירסומא ניסא. ולגבי שעת הסכנה תקנו חז"ל אופן אחר בעל גדרים אחרים לקיים מצווה בכל זאת, אולי כדי שלא תישכח המצווה המקורית (ויש לכך תקדים בהלכה במקרה של לולב היבש, שמתירים אותו בשעת הדחק ומותר אפילו לברך עליו).
- **מצווה זכר לנס:** מטרת הדלקת נר חנוכה היא לצורך זיכרון הנס של פך השמן, ומצווה זו יכול אדם לעשות גם בינו לבין עצמו. אמנם יש גם מעלה של פירסומא ניסא (בבחינת (תהילים ק"ז) "ודו לד' חסדו" – להודות על הנס, "ונפלאותיו לבני אדם" – לפרסם את נס גם לאחרים), אבל בשעת הדחק אי אפשר לקיים את התוספת הנ"ל, ונשארים רק עם עיקר הדין, לעשות זכר לנס.

וא"כ – כך נבאר גם את תמיהת הב"ח על דברי רש"י:

- **רש"י** למד שחנוכה הוא מצוות פירסומי ניסא, וא"כ לא מועיל בשעת השמד לוותר על הדלקה בחוץ, ולכן העמיד את שעת הסכנה בגזירת הפרסיים.
- **הב"ח** למד שחנוכה הוא מצווה זכר לנס, וא"כ בשעת הדחק, כשאי אפשר לקיים את התוספת של פירסומא ניסא – מקיימים על השולחן את עיקר ההדלקה, זכר לנס.

ואולי נלמד מכאן גם למקרה שבעניינינו (וזו תהיה מסקנת השיעור):

- **אם איסור של המנהל נובע מרצון עצמי – לפי רש"י (והשולחן ערוך) – אפשר להדליק בחדר מבלי שהמנהל יראה.**
- **ואם מלחמתו היא משנאת הדת – הדין הוא שצריך להדליק כרגיל, אפילו שיש בזה סכנת פיקוח נפש.**

ח. סיכום ומסקנות

אדם שקיבל איום על חייו אם ידליק נרות חנוכה, ויש באיום זה גם משום גזירה כללית וגם משום רדיפת הדת – האם חייב להדליק או שעליו להימנע. ונאמרו בזה הנושאים הבאים:

- **הגמרא** (במסכת שבת עיני חנוכה) דנה בהדלקת הנר בשעת הסכנה שמניחה על שולחנו ודיו.

ד פ י - ע י ו ן

- ויש בראשונים ובפוסקים שני סוגי סכנה: **א. הנאת הגוי שיעשו את רצונו** (כגון לכבות את כל הנרות פרט לנרותיו בבית הע"ז שלו). **ב. רצונו להעביר את היהודי על הדת** (שא יקיים את המצוות המוטלות עליו).
- **ההלכה** מתייחסת לכמה נושאים הקשורים למסירות נפש מול דרישות מסכנות חיים מצידו של הגוי (כגון צינעה מול פרהסיא, הגאה מול העברה על דת, מצוות עשה מול מצוות לא תעשה, ג' עברות חמורות מול שאר העבירות ועוד).
- **והדין הוא** שבהנאת עצמן – **יעבור ולא ייהרג**, וברדיפת הדת – **ייהרג ואל יעבור**.
- ויש לדון בכל סכנה **אם היא אכן פיקוח נפש**, ולפנינו יש איום רציני של גוי ולא ברור אם זה נכלל בגדר זה, הגם שהיהודי מפחד פחד מוות מאיום זה, ויש משנה שאדם שעושה דברים מפני הפחד (מכבה את הנר מפני גויים או לסטים או חיה רעה וכו') – **פטור** מחטאת אבל עבר איסור.
- ובמקרה שמצד "הפיקוח נפש" **אין כאן רוב** (ובפיקוח נפש חוששים למיעוט), אלא שכאשר יש רק **צד רחוק של סכנה** – אין מתחשבים כלל בחשש של פיקוח נפש, דהוי "מיעוט שבמיעוט", ויש גם הגדרה אישית **לפי מידת האמונה והביטחון של כל אדם**, ולפי זה הוא מגדיר את אמיתות הסכנה.
- ובשאלה של "איום להרוג" – צריך האיש להכריע עד כמה שכוחו מגיע, **ומוותר לו לחשוש לפיקוח נפש**. ובפרט שיש בזה גם צד שני, שאם לא יחמיר והיה צריך להחמיר – הרי זה **כאילו שלא קיים את המצווה** (אם מצד שאין כאן מצווה ואם מצד שהי מצווה הבאה בעבירה).
- **ויש כמה שלבים** כאשר נכנסים לסכנה (באופן שאינו נגד היהדות): לברר אם בכלל מדובר בפיקוח נפש, לברר אם אפשר לקיים את המצווה **באופן אחר**, אם לא שייך לקיים את המצווה ללא שנכנסים לסכנה – **תידחה המצווה** ויעבור ואל ייהרג, **וקל וחומר** במצווה דרבנן.
- **בזמן שמד ייהרג ואל יעבור**, ונחלקו הפוסקים אם דין מניח על שולחנו נאמר בזה.
- הפוסקים תמהים אם דין זה נאמר **גם במצוות עשה** (כגון נר חנוכה), ויש שאלה אם הדלקה בפנים נחשבת **לכניעה לגוי** (שאסורה) או רק **עקיפת הבעיה** (שמותרת), ואפשר לתלות **בסיבת תקנת נר חנוכה** (כפירסומא ניסא או כציון זכר לנס).
- **ומכאן מסקנת שיעורנו**: אם איסור של המנהל **נובע מרצון עצמי** – אפשר להדליק **בחדר מבלי שהמנהל יראה**, ואם מלחמתו היא **משנאת הדת** – הדין הוא **שצריך להדליק כרגיל**, אפילו שיש בזה סכנת פיקוח נפש.